

идея понимания музыки как метафизического отражения мира; правдивость выражения в музыке определяется как критерий ее художественности. Учение об этосе музыки рассматривается как феномен философской мысли античности, как уникальная система, которая объединила в себе такие сферы, как музыка, философия, психология, образование.

Ключевые слова: этос музыки, философия античности, гармония, пайдейя, калокагатия, космогония, модель мира.

Summary. Polikhov O. L. Ethos of music as a problem of ancient philosophy and culture.

The article reviews the main versions of the origin of the ancient doctrine of ethos of music. Conditions of its appearance, the nature of its origin, its entity and philosophical significance are investigated. The author identifies the following main approaches to the interpretation of entity of this philosophical Antiquity phenomenon: the doctrine of ethos of music as an aesthetic concept, as a pragmatic utilitarian project, as the technology of human self-perfection, as a pedagogical theory and as a philosophical theory of music. The author studies the nature of its origin and characterizes all these versions. The entity of the ancient doctrine of the ethos of music is revealed and its importance to the present time is reinterpreted. A philosophical-theoretical grounding concept of «ethos of music» is given and the mechanisms of its expression in music and art practice is revealed. The extent and meaning of «ethos of music» is exposed. The idea of unity of ethical and aesthetical in music is substantiated. The idea of understanding the music as a peculiar mirror is explained, truthfulness of expression in music is defined by its artistry criterion. Ethos of music is a unique phenomenon of ancient philosophy and culture.

Keywords: ethos of music, philosophy of Antiquity, harmony, paideia, kalokagatiya, cosmogony, the model of the world.

УДК 130. 2

Я. М. Литвин

СВОБОДА ВИБОРУ В ІСТОРИКО-ОНТОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОГО ШІСТДЕСЯТНИЦТВА

Об'єктом дослідження статті є ситуативне вирішення світоглядних питань, характерне для явища українського шістдесятництва. Предметом дослідження стала проблема свободи вибору. В першу чергу визначається історико-онтологічний вимір цієї проблеми. Мова йде про можливість вільного вибору способу розповідання власного минулого. В статті обґрунтовується онтологічна важливість такої розповіді. Поняття свободи, в даному випадку, розглядається в тісному зв'язку з поняттям відповідальності. З огляду на це, в статті пропонується розглядати явище українського шістдесятництва, як проект «нової суб'єктивності». Обґрунтовується важливість світоглядного вибору певного покоління для цілісності історичного процесу нації. Наголошується на значенні покоління українських шістдесятників для процесу утвердження національної ідентичності українців. В статті визначається історико-онтологічна ситуація, в умовах якої відбувається, за допомогою вільного вибору власного минулого, поставання нації. Автор статті має на меті виявити екзистенційне підґрунтя проблеми свободи вибору в українському шістдесятництві, а також проаналізувати онтологічну важливість історичної оповіді для прийдешніх поколінь. Звідси феномен пригадування та пов'язаний з ним процес розповіді розглядається як момент конституювання майбутнього.

Ключові слова: свобода вибору, ситуація, українське шістдесятництво, розповідь, історія, відповідальність.

Постановка проблеми. Українські шістдесятники – це покоління людей, для яких свобода вибору постає безумовною цінністю. Кожне покоління вибудовує свій ряд смисложиттєвих цінностей, котрі і є визначальними для цієї ситуації. Саме поєднання певних світоглядних настанов особистості з обставинами та контекстами дійсного буття-навколо породжує ось той простір, в якому ситуативно і вирішуються смисложиттєві питання, котрі постають перед кожною особистістю і кожним поколінням. Ситуація – це не лише те, в чому ти перебуваєш, це також і те, які рішення ти приймаєш. Як ситуація творить нас, так і ми творимо ситуацію. «Дух часу», в якому творили і жили українські

шістдесятники, зумовив необхідність певної позиції і певних рішень. В даному дослідженні нас в першу чергу цікавить те, як покоління, котре ми називаємо українським шістдесятництвом, вирішувало проблему свободи вибору. Важливість даного питання зумовлена важливістю кожної подібної «відповіді» для формування дійсної ситуації. Те, яким чином будемо відповідати на смисложиттєві виклики буття ми, залежить багато в чому від відповідей на подібні виклики наших попередників. Тому ми намагалися виокремити ті характерні риси, які якраз і властиві ситуації вибору для українського шістдесятництва. Прямі спадкоємці покоління «розстріляного відродження» шістдесятники намагалися відновити та збагатити тогочасний соціокультурний горизонт українства. Те ж маємо зробити і ми, як прямі спадкоємці покоління шістдесятників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема свободи вибору є однією з найбільш досліджуваних проблем в історії гуманітарного знання. Але в даний момент нас цікавить, в першу чергу, розуміння цієї проблеми властиве саме для покоління українського шістдесятництва. Тож враховуючи контекстну заангажованість цього покоління у світовий духовний простір, ми в даному дослідженні вдалися як до аналізу напрацювань закордонних дослідників (М. Рідель, Е. Гуссерль, М. Бердяєв, М. Мамардашвілі, М. Блок), так і вітчизняних (Т. Гундорова, С. Малахов, Ада та Ігор Бичко). І звичайно, в першу чергу, ми звернули увагу на висвітлення даної проблематики в середовищі самих українських шістдесятників (І. Дзюба, Є. Сверстюк, В. Стус, Л. Костенко, М. Коцюбинська). Загалом була виявлена характерна для європейського етичного дискурсу тенденція автономності особистісного начала в прийнятті та відстоюванні прийнятого рішення. З метою виокремлення характерних ознак вирішення проблеми свободи вибору властивих українському шістдесятництву, ми звернулися до напрацювань Л. Гарнашинської.

Метою статті є виявити екзистенційне підґрунтя проблеми свободи вибору в українському шістдесятництві, а також проаналізувати історико-онтологічний вимір цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає Манфред Рідель, свобода «аж ніяк не є паролем, це передусім – проблема» [5, с. 68]. Інакше кажучи, кожна отримана відповідь буде відсилати нас до все нових і нових питань. Як і будь-яка *відкрита* ціннісна категорія – свобода – характеризується величезною кількістю різноманітних світоглядних рішень. «Свободу не можна ні з чого вивести, в ній можна лише початково перебувати» [1, с. 3]. Це якраз той першопочатковий внутрішній стан завдяки якому і стають можливі всі інші модуси буття людини. Це стан відкритості до запитів світу та готовність на них відповідати. Це ситуація онтологічної заангажованості, оскільки стан свободи передбачає завжди і відповідальність. Тому свободу зазвичай визначають, як готовність до участі в загальному бутті. Як співбуття з іншими. Ось ця суб'єктивна відкритість, а звідси і змінність, і зумовлює неможливість об'єктивного схоплення поняття свободи. Як зазначає Е. Гуссерль: «об'єктивної науки про дух, об'єктивного вчення про душу, – об'єктивного в тому розумінні, що воно має припускати існування душ і об'єднаних у спільноти осіб в часово-просторовій формі, – ніколи не було і не буде» [7, с. 91]. Це завжди індивідуалізований спосіб конституювання реальності, котрий актуалізується лише через причетність до спільного буття. Це завжди прагнення протиставити тотально-загальному буттю власну суб'єктивність і оформити змістовно таким чином світ-навколо. Головне, чим переймалася післявоєнна філософія на Заході, це «пошук нової суб'єктивності всередині буття, сприйнятого як безлике існування» [9, с. 202]. Таке буття у Левінаса і Сартра має назву *il y a*, або ж *es gibt* у М. Гайдеггера, тобто те, що саме по-собі не є буттям. А лише вказує на його наявність, відсилає до нього. Рух шістдесятників по всьому світу якраз і вирізняється ось таким прагненням до вираження сутнісної складової особистості. Цю «нову суб'єктивність» можна охарактеризувати як відповідність власній долі, слідування власній сутності на протигагу безликому загальному буттю. Фаталістичність ("fatum походить від дієслів *fari, faris, fatum sum* "казати" і відсилає до сфери того, що стосується "слова", долі, оракула" [3, с. 364]) цієї настанови багато в чому перекликається з фаталізмом античної Греції, звідки і бере початок

ця світоглядна настанова.

Доля кожної людини вже нібито написана богинями долі Мойрами і людині лишається лише слідувати цьому припису. «У мистецтві Мойр часто зображають із сувоєм в одній руці та веретеном – в другій. Хоч вони й не вносять записи до книги «отця богів», взагалі Мойри та Парки пишуть. Стаючи писанням, доля вже уявляється не як відділена частина, ані як нитка, ані як примарний двійник людини, але як табличка чи сувій з нанесеними на ньому знаками оракулів. У літературі та уяві європейців книга долі стає дуже поширеним образом» [3, с. 366]. Що ж означає прийняти свою долю? У розумінні Арістотеля, щасливим можна бути лише маючи вибір. Лиш той, хто здатен вибирати, може зробити щось випадково, а отже і може бути щасливим. «Тому ані не одушевлена річ, ані тварина, ані мала дитина нічого не роблять випадково, бо не мають здатності вибирати; їм не притаманні ані щастя, ані нещастя, хіба що у метафоричному сенсі» [3, с. 365]. Лише через вибір, через власну особистісність ми долучаємось до всезагальності буття. «Наші відчуття, наші уявлення є для нас точками дотику до тотальної мережі Долі, Бога чи Природи – всюдисутнього та суцільного переплетіння причин та наслідків, що є поясненням всесвіту» [3, с. 368]. Ось ця долученість до загального невизначеного буття і визначає вимір відповідальності перед власною долею. «Людська свобода полягає не стільки у виборі змісту наших дій, скільки в тому, наскільки активно і як саме ми беремо участь у подіях, що трапляються з нами природним чином; таким чином ми включаємо себе до системи всесвіту» [3, с. 368] Так ми долучаємось до власної долі, так ми її пишемо, щоб потім слідувати їй.

Здатність робити вибір передбачає готовність приймати рішення та нести відповідальність за нього. За влучним виразом Ріделя, сутність свободи «криється радше не в царині мислення, а в царині дії» [5, с. 68]. І справді, неможливо глибинно окреслити поняття свобода без кореляції з поняттям відповідальності. Головна умова будь-якої дії – це вкоріненість в те середовище, в якому ти в даний момент знаходишся. Це готовність до дії. Коли дія це ти сам. Коли наше «я» представлене в пам'яті і віднаходить себе в інших «я», котрі теж мали своїх попередників. Мова йде про певну спадкоємність в думках, настроях, світоглядному устрої – всьому тому, що ми звано світовідчуттям певної нації або ж ментальністю. Й безумовно, що у творенні ось цього соціокультурного горизонту визначальну роль відіграє інтелігенція. Як носій інтелектуальної спадщини інтелігенція є каталізатором оновлення, розбудови, врешті-решт, відродження національної культури. Саме європейський Ренесанс, що прийшов на зміну Середньовіччю, свого часу утвердив національні мови, як найбільш адекватний спосіб вираження цінностей культури. Завдяки Ренесансу, мова культури постає «поліфонічною, багатоголовою» [2, с. 41]. Відродження справді починається зі своєрідної мовної революції [2, с. 41]. І тоді, коли в «60-ті роки проголошується виникнення нової історичної спільності – «радянського народу» стається новий виток ренесансного мислення – українське шістдесятництво.

«Псевдодіалектика» радянських ідеологів «відкинула до сфери випадкового всі конкретні обставини людського життя. В результаті ними цілковито втрачено сенс того, що є людина» [2, с. 44], – писав Сартр. «Шлях об'єктивної рефлексії, – зазначає С. К'єркегор, – перетворює суб'єкт на щось випадкове і зникаюче» [2, с. 45]. Особистісне існування, її екзистенція, те, що Сартр характеризує як те, що є і не є одночасно та виявляє себе через минуле людської особистості (досвід, пам'ять), або ж через її майбутнє (задуми, мрії тощо) Тобто те, чого або вже немає, або ще немає. І в той же час ця екзистенція реалізується завжди тут-і-зараз через персональний вибір, котрий є початком реалізації власної свободи. Умовою такої реалізації, а значить зв'язування двох часів, минулого і майбутнього в моменті теперішнього, є дискурс, комунікація, мова. Якщо цей зв'язок не відбувається ми отримуємо «звільнену від людського смислу» [2, с. 47] реальність.

Як зазначають у своїй статті Ада та Ігор Бичко, «свобода приходить у світ разом з людиною. Адже саме мова (мовлення) роблять буття "відкритим», тобто таким, котре «мовиться». На думку М. Гайдеггера: мова говорить «від імені» буття, «дарує» буття, більше

того – мова є «проговорюванням самого буття». Українське шістдесятництво сутнісно визначається саме з цієї інтенції розглядати і потрактувати («переповідати») минуле з огляду їхнього бачення майбутнього. Того майбутнього, в яке вони вірили. І котре існувало лише в їхньому культурному та інтелектуальному просторі.

Але дивитися, ще не означає бачити. Потрібно не просто обернутися назад, потрібно ще мати відповідну фактам оптику. А для цього необхідно *nos oculos eruditos habemos*, мати «вчені очі». Очі просвітлені освітою, очі здатні до *inteligere*, до розуміння. На що ж мають бути звернені такі просвітлені очі? Ми часто за формальними складовими власного інтелектуального пошуку забуваємо, заради чого та в ім'я чого ми і почали цей непростий шлях зі свічкою в руках у темряві. Інколи, навіть і не знаємо, бо ніхто нам того не говорить, що таким чином ми відвойовуємо власну справжність, бо ж лише існування відповідно до буття істини є справжнім. Тож звертаючи свій духовний зір на світ-як-буття *in genere*, ми віднаходимо буттєву основу для власного існування. Буттєвісний рівень передбачає органічну єдність всіх явищ та речей в світі. Те, що Гассет називає структурою буття: «це сукупність речей плюс порядок, у якому розташовані ці елементи» [8, с. 86]. Тому кожна річ є чимось лише поряд з іншою річчю. «В кожній речі є певна таємна потенційність бути чимось більшим, і ця здатність з'являється і зростає тоді, коли інші речі вступають з нею у зв'язки. Вони ніби запліднюються одна одною» [8, с. 87]. Відбувається «зародження одних речей у лоні інших». «Будь-яку річ не можна зафіксувати й визначити, окрім як у поєднанні з іншими» [8, с. 88]. Як тут не згадати теорію пізнання Платона. Те, що пов'язує речі в одне ціле, змушує їх розкриватися та вимовлювати себе, тим самим актуалізуючи зв'язки, котрі існують з іншими речами і котрі й зумовили цей акт саморозкриття. Сутність речей якраз і проявляється через їх зв'язок з іншими речами. Сутність це якраз і є те, що виокремлюється через синтез внутрішнього та зовнішнього, того, що для-себе і того, що для-інших, адже саме завдяки Іншому все набуває сутності. ««Сенс» однієї речі – це найвища форма її співіснування з іншими у вимірі її глибини» [8, с. 89]. Таким чином, поглянувши своїм розуміючим оком на один із фрагментів буття, ми віднаходимо шляхи до інших частин безмежного цілого, інколи, навіть, на перший погляд, мало між собою пов'язаних. «Життя – це вічний текст. Культура – мистецтво, наука чи політика – це коментар, це той спосіб життя, в якому, заломлюючись само в собі, воно отримує порядок та відшліфованість» [8, с. 102]. Тож все залежить від того, який спосіб коментування ми оберемо, як прочитаємо той «вічний текст» В даному випадку, вічний в значенні безкінечних варіантів інтерпретації. Вміння «читати» стоїть в даному випадку ще вище від вміння «бачити», бо ж то є не лише момент «прояснення», але й обов'язково момент «пояснення». Спочатку собі, а потім і іншим, адже все засвоєне стає частиною внутрішнього Я і тоді вже кожен порух душі, кожна дія тіла видає наш внутрішній світ, а отже і той шлях, що призвів нас до тут-і-зараз.

Розповідаючи я прагну цілісності, я пояснюю, а отже намагаюся утвердити через виправдання, роз'яснення, звинувачення тощо., те світовідчуття, котре і становить мою сутність, тобто те, що є окресленим лише поряд з Іншим, інакше кажучи є «розказаним». Розказане, це те, що я обрав з величезної множини всього можливого і неможливого (та й різниця поміж ними є лише умовною), це те, чому я надав права існувати, видав перепустку в реальність. Розповідь – це акт конституювання буття. Як зазначає В. Стус, «Україна під окупацією? – та нічого подібного! Я є вільний – і тому Україна є вільною, бо вона в мені... І тому правила гри я призначаю свої, а ті що існують... Оточуючий мене світ не варт того, аби я зрадив себе, зрікся своєї Віри, своєї гідности» [6, с. 3]. Власна ідентичність превалює над загальними обставинами.

Предметом історії, як зазначає один із засновників «школи історичного синтезу» Марк Блок, є людина. Отже історія має бути знанням про людей. Точніше кажучи, «про людей у часі» [2, с. 42]. І час тут розуміється як певний простір, в якому себе являють феномени. Як те, що розкриває їх сутність. Тобто, певний простір, «в якому вони можуть бути зрозумілі». Час в даному випадку розглядається як можливість поставання людиною.

Таким чином, історія не може не бути онтологічною за своєю сутністю, вона не існує у

вигляді сукупності розрізаних фактів, об'єднаних єдиним академічним поясненням. Історія – це завжди органічна єдність всіх життів, котрі перебували в прямому чи опосередкованому зв'язку поміж собою. Все те, що було і не було сказано, помислено, зроблено, явне і приховане, добре і зле, високе і низьке. Все це було розказано лише раз, власним життям і історик – це той, хто має це все побачити і почути. Інакше, він замість того, щоб подібно до Мойри сплітати до купи різні нитки-долі, буде їх плутати, рвучи живу тканину життя теперішнього. Розповідаючи про минуле, ми маємо пам'ятати, що ми звідти родом, але нас уже там немає. Наше майбутнє залежить від нашого ставлення до минулого. Тобто від того, як ми його собі та іншим пояснюємо. Так відбувається наша самоідентифікація. Так структурується простір, який я вже зможу назвати «своїм». Так я приходжу до себе («Хто ми? Чий сини? Яких батьків?») і отримую змогу долати себе, а отже, мати майбутнє. Онтологія історії має на меті розглядати минуле у нерозривній єдності з теперішнім через усвідомлення його зв'язку з майбутнім. Тому історик, як і будь-який ловець сакрального, має бути філософом, щоб мати можливість говорити не від сьогоденного дня, а жити в майбутньому і вже від його імені вести свою розповідь. І у своєму аналізі минулого потрібно спиратися на ті речі, принципи, ідеї, котрі мають лишитися в майбутньому, оскільки саме від нашої розповіді залежить, яке місце вони займуть у завтрашньому дні. Власним теперішнім буттям ми несемо відповідальність за буття майбутнє. Як дерево гине без коріння, так ми неможливі без власної історії. Відповідально й чесно, з урахуванням потреб майбутнього (тобто онтологічно) розказати яку, наш священний обов'язок. Тож маємо постійно перебувати «у тривозі за правду минущу» [4, с. 207], бо від неї залежить наше майбутнє. Чесність, безкомпромісність у вирішенні світоглядних питань дає нам можливість зрозуміти і прийняти світ-в-собі і себе-в-світі. Коли бачиш себе у дзеркалі власних чеснот та вад, розумієш звідки приходить те, що ми називаємо своєю долею.

Висновки. Українські шістдесятники творять міф України подібно до того, як його творив Тарас Шевченко. Без такого міфу Україна не може постати як історична цілісність. Така спадкоємність вибудовується завдяки спільному прочитанню («розповіданню») минулого. Ми ніби обираємо власне минуле і несемо за цей вибір відповідальність. Кожне покоління мусить зробити цей вибір в повній мірі вільно і самостійно. Українське шістдесятництво – це «шопта» талановитих людей, котрі силою обставин були змушені вступити в протистояння з системою, заради збереження власної ідентичності.

Поняття історичної *ситуації* дає нам уявлення про невипадковість появи феномена українського шістдесятництва. Розглядаючи проблему свободи вибору, ми проаналізували історико-онтологічний зв'язок свободи та відповідальності. Звідси українське шістдесятництво розглядалося нами як проект «нової суб'єктивності». Ми прийшли до висновку, що лише особистісне буття, котре реалізується через дискурс, комунікацію та мову (мовлення), здатне повною мірою обирати власне минуле, а отже і майбутнє. Формою реалізації такого вибору є «розповідь» про себе, котра поєднує минуле з майбутнім та *ситуацію* з її розв'язанням. Таким чином, свобода вибору, як основа історико-онтологічного дискурсу українського шістдесятництва, розглядається нами, як умова поставання української ідентичності та створення умов для формування української нації.

Список використаної літератури

1. Бердяев Н. Философия свободы. Смысл творчества / Н. А. Бердяев. – М.: Правда, 1989. – 608 с.
2. Бичко І. Бичко А. Феномен української інтелігенції. Спроба екзистенціального аналізу / І. Бичко, А. Бичко // Слово і час. – 1995. – № 9-10. – С. 39-45.
3. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Том перший. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – 576 с.
4. Малахов В. А. Право бути собою / Віктор Аронович Малахов. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. – 336 с.
5. Рідель М. Свобода і відповідальність. Два засадничих поняття комунікативної етики / Манфред Рідель // Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996. – С. 68–83.
6. Стус В. Золотокоса красуня: Вірші / Василь Стус. Упоряд. Д. Стус. – К.: Слово і час, 1992. – 48 с.

7. Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія: Навч. посібник / Упорядники В. В. Лях, В. С. Пазенок. – Київ.: Ваклер, 1996. – 428 с.
8. Хосе Ортега-і-Гассет. Роздуми про Дона Кіхота / Хосе Ортега-і-Гассет. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – 216 с.
9. Ямпольская А. Эмманюэль Левинас. Философия и биография / Анна Ямпольская. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. – 376 с.

Одержано редакцією 11.03.2014
Прийнято до публікації 20.03.2014

Аннотация. *Литвин Я. Н. Свобода выбора в историко-онтологическом дискурсе украинских шестидесятников.* Объектом исследования статьи является ситуативное решение мировоззренческих вопросов, характерное для украинского шестидесятничества. Предметом исследования стала проблема свободы выбора. В первую очередь, определяется историко-онтологическое измерение этой проблемы. Речь идет о возможности свободного выбора способа рассказывания собственного прошлого. В статье обосновывается онтологическая важность такого рассказа. Понятие свободы, в данном случае, рассматривается в тесной связи с понятием ответственности. Учитывая это, в статье предлагается рассматривать явление украинского шестидесятничества, как проект «новой субъективности». Также определяются онтологические предпосылки для такой формулировки. Определяется важность мировоззренческого выбора каждого поколения для целостности общего исторического процесса. Отмечается значение поколения украинских шестидесятников для процесса утверждения национальной идентичности украинского народа. В статье определяется историко-онтологическая ситуация, в условиях которой, происходит, с помощью свободного выбора собственного прошлого, формирование нации.

Ключевые слова: свобода выбора, ситуация, украинское шестидесятничество, рассказ, история, ответственность.

Summary. *Lytyyn Ya. M. Freedom of choice in historical and ontological discourse of the Ukrainian sixties.* The object of the research paper is to solve situational philosophical issues characteristic phenomena Ukrainian sixties. The subject of research was the problem of freedom of choice. Primarily determined by historical and ontological dimension of the problem. We are talking about the possibility of free choice of the storytelling own past. In the article explained the ontological significance of this story. The concept of freedom, in this case, is considered closely related to the notion of responsibility. In view of this, the paper proposes to examine the phenomenon of Ukrainian sixties as a project of «new subjectivity». Also the ontological conditions for such formulation are defined. The article determines the importance of selecting a particular ideological generation to the integrity of the historical process of the nation. The author emphasizes on the meaning of generation of the Ukrainian sixties approval process for national identity. The author aims to reveal the existential basis of agency problems in Ukrainian sixties and analyze the ontological significance of the historical narrative for future. Overall the characteristic of European ethical discourse trend of personal autonomy principle in making and upholding the decision was detected.

Keywords: freedom of choice, the situation, Ukrainian sixties, the story, history, responsibility.

УДК 130.2

О. В. Радзюн

ПРОБЛЕМА КАНТІВСЬКОГО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРА»

У статті аналізуються філософські погляди І. Канта на зміст культури. Вона осмислюється ним в контексті загального вчення про здібності. З точки зору Канта, людина як суб'єкт, є діючою та споглядаючою істотою. Буття людини як моральної істоти вносить впорядкованість і осмисленість в події живої і неживої природи. Як моральна істота людина постає вищою метою світу. Здатність осмислено сприймати довколишній світ ґрунтується на моральному почутті, спрямованому на інших суб'єктів. Людська природа, або «культура», ставить людину перед суперечливим вибором між морально виправданим і природно необхідним. Будь-яка практична, а отже й культурна, поведінка є поведінкою розумної істоти, що поєднує в собі теоретичну і практичну здібності. Згідно з І. Кантом, здатність надавати спогляданням дієвий характер називається здатністю судження. Культура є продуктом єдності споглядання та дії, поєднуючи у своєму предметі суб'єкт і об'єкт в єдине ціле. Людина ж є головною дійовою особою і виконавцем